

Een realistische idylle

(VANZELF)SPREKEND LITERATUURONDERWIJS

‘Literatuur opent deuren. Je hebt zeg maar niet een speciale definitie van literatuur, dus iedereen kan literatuur anders interpreteren, dus iedereen kan die deur op een andere manier openen’, aldus een leerling tijdens een socratisch gesprek. Hoe kunnen literatuurdocenten hun leerlingen het beste voorbereiden op het schoolexamen literatuur in het eindexamenjaar? Het boekverslag is niet het juiste antwoord. Mondelinge verwerkingsopdrachten zijn dat wel. Het socratische gesprek is hiervan een goed voorbeeld.

TOM BORSTEN

‘Ik geloof niet (...) dat de roman stervende is. Ik heb gezegd dat de lezers uitsterven. Dat is een feit en ik zeg het al vijftien jaar. Ik heb gezegd dat het scherm de lezer de das omdoet, en dat is ook gebeurd. Eerst het bioscoopscherm, toen het televisiescherm en nu, als genadeklap, het computerscherm.’ Deze woorden komen uit de mond van auteur Philip Roth (McGrath, 2012). Hij schetst op deze manier een treurig toekomstbeeld voor elke docent die met ziel en zaligheid literatuuronderwijs geeft aan leerlingen van het voortgezet onderwijs.

Ik ben het met Roth eens dat de roman niet stervende is – ook niet in een tijd dat deze moet opboksen tegen media als YouTube en Facebook. De roman is namelijk niet het probleem; docenten literatuur die leerlingen

traditionele boekverslagen laten schrijven, zijn dit wel. Het boekverslag is een vervelende, weinig inspirerende, maar bovenal zwakke voorbereiding op het mondelinge schoolexamen in het eindexamenjaar.

Ik denk dat de huidige jonge lezer beter dan ooit een zinvolle bijdrage kan leveren aan interactief literatuuronderwijs. Een andere invulling van de lessen literatuur is dan noodzakelijk. Ik deed in het schooljaar 2013–2014 in twee vwo 4-klassen onderzoek naar het fenomeen ‘praten over literatuur’ als voorbereiding op het mondelinge schoolexamen in het eindexamenjaar. Ik doe in dit artikel verslag van enkele onderzoeksresultaten uit mijn eindschrijft (Vanzelf)sprekend literatuuronderwijs: Een realistische idylle. De belangrijkste is de volgende: ruil het boekverslag als ultieme verwerkingsvorm in voor mondelinge verwerkingsopdrachten als het socratische gesprek.

Foto: Anda van Riet

De relatie tussen tekst en lezer

Deze ruil zette een andere belangrijke ontwikkeling in. Een opsomming van allerlei boekgegevens – zoals dat in het boekverslag vaak gebeurt – is geen interessant gegeven voor een gesprek. Ik ben dus op zoek gegaan naar interessante kaders voor de inhoud van de mondelinge verwerkingsopdrachten. De inhoud hiervan ontleende ik onder andere aan Oek de Jongs *Wat alleen de roman kan zeggen*, René van Woudenberg's *Filosofie van taal en tekst*, Frank B. Farrell's *Why does literature matter?* en Theo Wittes *Het oog van de meester*. Hun kijk op literatuur is bovenal filosofisch en predikt dat fictie(onderwijs) de leerling moet triggeren.

Docenten stellen in een boekverslag of op een mondelinge examen heel vaak de vraag ‘Wat is het thema van het boek?’ Deze vraag lijkt zo helder als glas, maar is zo troebel als slotwater. Vraagt de docent

nu naar de waardebetekenis, de auteursintentionele of de cultuurhistorische betekenis van het boek (Van Woudenberg, 2002)? Dit belangrijke onderscheid is uit die ene vraag niet te halen. Een leerling kan *De avonden* van Gerard Reve interpreteren als ‘een saai boek’, een andere kan zeggen dat ‘het boek niets betekent’, een derde stelt dat ‘het boek een goede beschrijving is van het levensgevoel van jongeren na de oorlog’. Allen formuleren zij een betekenis/interpretatie van de roman, maar welke interpretatie is nu juist of onjuist, goed, beter of slecht? Dat is een probleem. Het is voor de goede beantwoording van die vraag noodzakelijk dat de leerling duidelijk voor ogen heeft binnen welk kader hij het thema van het boek moet formuleren, want dan kan de docent pas beoordelen of het geformuleerde thema goed of fout, beter of slechter is (Van Woudenberg, 2002). Hieronder werk ik uit op

Docenten stellen in een boekverslag of op een mondeling examen heel vaak de vraag ‘Wat is het thema van het boek?’

Deze vraag lijkt zo helder als glas,
maar is zo troebel als slootwater

welke manier leerlingen in een zogenaamd socratisch gesprek wél tot een juiste interpretatie van de themavraag kunnen komen.

Het socratische gesprek

De leerlingen lezen in groepjes een roman. Hierdoor is het mogelijk dat leerlingen ervaringen uitwisselen. De verwerkingsopdracht moet dan de bildung van een leerling stimuleren. Leerlingen moeten met elkaar leren dat een boek meer is dan een verzameling letters. De leerling schrijft bijvoorbeeld niet voor zichzelf op wat de ethische grens van klonen is naar aanleiding van het boek *De engelenmaker*, maar hij schaaft zijn visie bij in overleg met medelezers; hij beoordeelt niet alleen vanuit zijn eigen referentiekader of het boek *Alleen maar nette mensen* een generaliserend beeld van de multiculturele samenleving geeft, maar hij laat zich inspireren, bevragen, aanvullen door klasgenoten. Met gesprekken stimuleert de docent de leerling tot actieve exploratie en sociale interactie met leeftijdsgenoten en docent (Witte, 2008).

Het is boeiend om met leerlingen aan de hand van een literaire roman de diepere lagen van het leven te ontdekken en deze te bediscussiëren. Het socratische gesprek is dan een interessante vorm. Een socratisch gesprek is een filosofisch gesprek waarin de gespreksdeelnemers – kritische denkers – worden uitgedaagd om hun eigen kennis en ervaring te onderzoeken. Het uitgangspunt van dit gesprek is een uitspraak of een vraag over een of ander onderwerp. Die uitspraak/vraag wordt vervolgens nader onderzocht, door onder meer, aan de hand van voorbeelden, na te gaan of bepaalde veronderstellingen verdedigbaar zijn (Geerlings, 2007). Ik bespreek in de komende alinea’s – aan de hand van het gesprek naar aanleiding van Bart Koubaas *De leraar* – de stappen van het socratische gesprek.

Vorbereiding

Het gesprek vond plaats in een van de laatste weken van het schooljaar. De zes gespreksdeelnemers – vier tot acht deelnemers is het meest wenselijk – uit vwo 4 hadden gedurende het jaar al veel literatuurlessen gevolgd, een leeskringgesprek gevoerd en een literaire presentatie verzorgd. Ze spraken in dit socratische gesprek dus niet voor de eerste keer over literatuur. De leerlingen formuleerden naar aanleiding van het gelezen boek in overleg met de docent een filosofische vraag die centraal stond in het gesprek: ‘In hoeverre is *De leraar* van Bart Koubaa een vorm van literatuur?’ Het kader van deze themavraag is heel duidelijk: de leerlingen gaan in het gesprek op zoek naar een definitie van literatuur en onderzoeken vervolgens of het gelezen boek past binnen de geformuleerde definitie van literatuur. De docent kan de invulling van het thema beoordelen. Er is (in dit gesprek) een voorzitter (docent Nederlands), tafelnutulist (docent filosofie) en er zijn kritische denkers (de leerlingen). De tafelnutulist kan ook een van de leerlingen zijn.

Het gesprek

1. Brainstormen

De leerlingen starten met het maken van een mindmap met begrippen die samenhangen met de filosofische vraag. De tafelnutulist noteert belangrijke opmerkingen in steekwoorden op het bord (of op papier). In deze fase verzamelen de sprekers losse ideeën en associaties. De leerlingen spreken nog niet over het gelezen boek. In het gesprek over *De leraar* ging het brainstormen over de vraag ‘Wat is literatuur?’

Het eerste kwartier is eigenlijk een aardige samenvatting van het literatuuronderwijs in vwo 4. Leerlingen formuleren criteria voor het begrip

Het is boeiend om met leerlingen aan de hand van een literaire roman de diepere lagen van het leven te ontdekken en deze te bediscussiëren.
Het socratische gesprek is dan een interessante vorm

‘literatuur’: literatuur moet een lezer aan het denken zetten, een historisch besef meegeven, een goede schrijfstijl hebben, vermaken. ‘Je moet fictie kunnen koppelen met de maatschappij. Het hoeft niet precies hetzelfde te zijn, als je maar een paar aspecten kunt koppelen, bijvoorbeeld kritiek op politiek. Dat kan ook in de tijd van ridders zijn’, aldus een van de leerlingen.

De leerlingen bespraken dergelijke criteria aan de hand van reeds gelezen boeken als *Reinaert de vos*, *Harry Potter*, *De engelenmaker*, maar ook aan de hand van bronnen over literatuur. De leerlingen bekeken zo de speciale *De Wereld Draait Door*-uitzending met Adriaan van Dis (<<http://tiny.cc/lm-vandis>>). De auteur presenteerde in het kader van de Boekenweek (van 2014) zijn beroemde boekenprogramma *Hier is ... Adriaan van Dis*. Hij sprak (met onder anderen auteur Juan Gabriel Vásquez) over de kracht van fictie. Ik bekeek met de leerlingen een deel van de uitzending en sprak met hen over literatuur. Je kunt de filosofische vraag pas beantwoorden als je met elkaar afsprekt welke criteria je stelt voor het begrip literatuur. Dat geldt ook bij een gespreksonderwerp als vriendschap (naar aanleiding van bijvoorbeeld Tommy Wieringa’s *Joe Speedboot*).

2. Ervaringen

De leerlingen leggen vervolgens (in zo’n 45 minuten) hun (boek)ervaringen op tafel. Het boek is in deze fase van het gesprek een zeer belangrijk onderdeel. De leerlingen halen informatie uit het boek voor het antwoord op de filosofische vraag. Bij deze stap mogen er nog géén antwoorden op de hoofdvraag worden gegeven. Ze krijgen de tijd om na te denken en elkaar aan te vullen.

De gespreksdeelnemers spreken in deze fase over de docent, hoofdpersoon, god, kannibalisme, motieven, schrijfstijl, onderwijs. De leerlingen bespreken het boek (met behulp van literaire begrippen als *historische tijd*, *perspectief*, *motieven*) in de context van de wereld. Ze maken daarbij vergelijkingen met andere boeken: ‘Hij ziet net als bij *De engelenmaker* zichzelf als een soort god die de wereld probeert te verbeteren, maar hij heeft – ook al is hij docent Nederlands – geen contact met de buitenwereld. (...) Hij heeft een ander begrip van liefde. Hij denkt dat liefde alleen seksualiteit is.’

Het gesprek bevat soms stiltes: de leerlingen komen er even niet uit. De ene leerling is bovendien actiever dan de andere. Het is noodzakelijk dat de docent het gesprek leidt: deze helpt bij het zoeken van invalshoeken, ervaringen en voorbeelden, stelt hulpvragen en kritische vragen en houdt wat stillere leerlingen bij het gesprek. De leerlingen hebben deze steun nodig. De docent filosofie doet dit vanuit zijn expertise ook, maar maakt (net als in fase 1) vooral aantekeningen op het bord, die in een latere fase terugkomen. De docenten maken zo actief onderdeel uit van het literaire lees-leerproces.

3. Eigen antwoorden

Iedere deelnemer formuleert in een volzin een eigen antwoord op de filosofische vraag. De deelnemer maakt bij het formuleren van het antwoord gebruik van de input uit het gesprek en de combinatie van eigen ervaringen en opvattingen.

4. Samen tot een antwoord komen

De deelnemers vergelijken onder leiding van de voorzitter de eigen antwoorden en proberen hier

uit één nieuw antwoord te formuleren dat alle gegeven antwoorden dekt. Het was bij het gesprek opvallend dat de antwoorden van de gespreksdeelnemers grote overeenkomsten vertoonden, maar dat de accenten in de antwoorden verschillend waren. De voorzitter krijgt niet alleen inzicht in het resultaat van het gesprek, maar ook in de manier van denken van de leerling. De ene leerling vindt het criterium 'emotie' belangrijker dan het criterium 'schrijfstijl'. De leerlingen praten over hun antwoorden. De voorzitter dient (met behulp van de aantekeningen van de docent filosofie) ervoor te zorgen dat elke leerling de gezamenlijk opgebouwde uitkomst van het gesprek terugkoppelt naar zijn eigen (boek)ervaringen die deze in fase twee heeft geformuleerd. Leerlingen formuleren soms een antwoord dat in tegenspraak is met eerdere informatie uit het gesprek. De voorzitter en tafelnutulist confronteren hen hier dan mee.

5. Herformuleren

De leerlingen (her)formuleren één gezamenlijk antwoord op de filosofische vraag. Ze controleren nogmaals of dit antwoord voldoet aan de input uit fase 1 en 2 van het gesprek. De tafelnutulist leest dan het definitieve antwoord op de filosofische vraag voor. 'Bart Koubaas *De leraar is literatuur*, want er wordt gespeeld met je kijk op het beeld van de werkelijkheid.'

Het socratische gesprek over *De leraar* duurde 75 minuten. Dat is veel onderwijstijd. De docent kan het gesprek inkorten tot bijvoorbeeld 25 of 45 minuten. De inperking van de tijd gaat natuurlijk ten koste van de kwaliteit van het gesprek: de leerlingen brainstormden in het socratische gesprek over *De leraar* vijftien minuten over de vraag 'Wat is literatuur?' Deze tijd is er niet in de afgeslankte vorm. De afgeslankte vorm is zeker niet zinloos: fase 1 en 2 moeten alleen korter.

Interactief literatuuronderwijs

De docent beoordeelt op het mondelinge schoolexamen in het eindexamenjaar hoe zijn leerlingen over hun gelezen boeken spreken. Het is dan gek dat de

docent de leerlingen in de voorbereiding op het gesprek boekverslagen laat schrijven. Een geluidsopname kan het schriftelijke verslag adequaat vervangen. De docent is geen uren kwijt met het nakijken van internetverslagen, maar is (als voorzitter) actief betrokken bij het lees-leerproces: hij betreft zo stille(re) leerlingen bij het gesprek, vraagt om uitleg bij matige constatering, daagt (sterke) leerlingen met nieuwe invalshoeken uit en leert de leerlingen binnen een duidelijk kader over literatuur te praten. De docent zal in de meeste gevallen na afloop van het gesprek een goede beoordeling kunnen geven. Hij kan echter bij twijfel over de beoordeling aan de hand van de aantekeningen van de tafelnutulist (of zijn eigen aantekeningen) makkelijk en snel delen van het gesprek terughalen.

Philip Roth stelt dat niet de roman, maar de lezer uitsterft. Ik ben niet zo pessimistisch. De literatuurdocent levert een belangrijke bijdrage aan het leesplezier en de leesontwikkeling van leerlingen. De roman heeft concurrentie van media als YouTube en Facebook, maar is hét instrument dat leerlingen de diepere lagen van het leven leert te doorgronden en dat docenten een fantastisch uitgangspunt geeft voor uitdagend, interactief, 'bildungsgericht' literatuuronderwijs. Het socratische gesprek is een interessante vorm waarbij de leerling binnen een duidelijk kader zijn kennis en ervaringen met de medeleerlingen en de docent(en) kan delen. Dat is een (vanzelf)sprekende voorbereiding op de uiteindelijke toets: het mondelinge examen in vwo 6, havo 5 of vmbo 4. ■

LITERATUUR

- Farrel, F. B. (2004). *Why does literature matter?* Ithaca: Cornell University Press.
- Geerlings, E. (2007). *Het oog in de storm: Wegwijs in de filosofie*. Amsterdam: Boom.
- Koubaa, B. (2009). *De leraar*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij.
- Jong, O. de. (2013). *Wat alleen de roman kan zeggen*. Amsterdam/Antwerpen: Aufustus.
- McGrath, C. (2012, 20 november). Schrijven is frustrerend: Ik kan het niet meer opbrengen. *de Volkskrant*.
- Witte, T. (2008) *Het oog van de meester: Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Delft: Eburon.
- Woudenberg, R. van. (2002). *Filosofie van taal en tekst*. Budel: Damon.

agenda

- 11 april 2015**, Algemene Ledenvergadering Levende Talen, <www.levendetalen.nl>
- 11 – 14 april 2015**, IATEFL International Conference, Manchester, <www.iatefl.org>
- 15 april 2015**, Dag van de Jonge Jury, Utrecht, <www.jongejury.nl>
- 22 april 2015**, Werkconferentie opleiders mvt, Utrecht, <www.iclon.leidenuniv.nl>
- 23 april 2015**, Dag van de Duitse Taal, <www.dnhk.org>
- 22 – 23 mei 2015**, Anéla-conferentie, Egmond aan Zee, <www.anela.nl>
- 27 mei 2015**, De Nationale Voorleeswedstrijd 2015, Utrecht, <www.denationalevoorleeswedstrijd.nl>
- 13 juni 2015**, Studiedag Russische literatuur en cultuur, Amsterdam, <www.levendetalen.nl/russisch>
- 21 juni 2015**, Finale Write Now!, Rotterdam, <www.writenow.nu>
- 17 – 21 augustus 2015**, 19e Colloquium Neerlandicum, Leiden, <www.ivnnl.com>
- 2 oktober 2015**, Ideeëndag Frans, <www.didactiekcommissiefrans.nl>
- 7 – 18 oktober 2015**, Kinderboekenweek, <www.kinderboekenweek.nl>
- 13 – 14 november 2015**, Conferentie Het Schoolvak Nederlands, Tilburg, <www.hsn.ugent.be>
- 18 december 2015**, Internationale Dag van de Arabische Talen

LEVENDE Talen

Algemene Ledenvergadering Levende Talen

De Algemene Ledenvergadering van Levende Talen vindt dit jaar plaats op zaterdag 11 april 2015, van 13.00 tot 16.30 uur, in The Colour Kitchen, Christinalaan 2, Utrecht (Zuilen). De agenda en stukken zijn via <www.levendetalen.nl> te raadplegen. Op die dag zal ook het redactiestatuut van *Levende Talen Tijdschrift* ondertekend worden. Leden van Levende Talen kunnen zich voor de vergadering opgeven via <bureau@levendetalen.nl>.

binnenkort

Anéla 2015

In samenwerking met de Belgische Vereniging voor Toegepaste Linguïstiek en AILA-Europe verzorgt Anéla op 22 en 23 mei in Egmond aan Zee haar jaarlijkse conferentie over toegepaste taalwetenschap. De conferentie hanteert een brede definitie van toegepaste wetenschap: taalwetenschap met aandacht voor en in dienst van maatschappelijke problematiek. Er is dan ook aandacht voor tweede-taalverwerving, sociolinguïstiek, taal en onderwijs, meertaligheid, interculturele communicatie, geletterdheid, taalbeleid, taaltoetsing, vertaling en diversiteit. De twee keynote-sprekers zijn Asifa Majid, verbonden aan de Radboud Universiteit, en Catherine Snow, verbonden aan de Harvard Graduate School of Education. Voor meer informatie en aanmelding, zie <www.anela.nl>.

Dag van de Jonge Jury

Tienduizenden jongeren stemmen ieder jaar opnieuw op hun favoriete jeugdboek en vormen daarmee de Jonge Jury. Het boek met de meeste stemmen wint de Prijs voor de Jonge Jury, de enige publieksprijs voor jeugdliteratuur. Tijdens de Dag van de Jonge Jury op 15 april 2015 wordt naast de Prijs voor de Jonge Jury dit jaar ook de Gouden Lijst uitgereikt. De Gouden Lijst is de juryprijs voor de best geschreven jeugdboeken in de leeftijdscategorie van 12 tot 15 jaar. De Gouden Lijst wordt jaarlijks uitgereikt aan maximaal twee boeken, een in de categorie oorspronkelijk Nederlandstalig en een in de categorie vertaalde boeken. Tevens worden er – maximaal drie – eervolle vermeldingen toegekend. De Gouden Lijst werd in 2011 door de CPNB in het leven geroepen om het gat te dichten tussen de Griffels (tot 12 jaar) en de Dioraphte Literatuur Prijs (15–18 jaar).

Door de uitreiking van de Prijs van de Jonge Jury én de Gouden Lijst te combineren op de Dag van de Jonge Jury zijn de twee meest toonaangevende jeugdliteratuurprijzen van Nederland samengebracht. Deze dag wordt gevierd in TivoliVredenburg. Voor meer informatie, zie <www.jongejury.nl>.

19e IVN colloquium

In de afgelopen decennia is de internationale neerlandistiek uitgegroeid tot een dynamische, veelzijdige gemeenschap onderzoekers, docenten en vertalers. Het driejaarlijks Colloquium Neerlandicum, dat in 2015 plaatsvindt van 17 tot en met 21 augustus in Leiden, biedt gelegenheid om resultaten, ideeën, ervaringen en *best practices* uit te wisselen. Het thema van het colloquium is 'Hyperdiverse neerlandistiek'. De organisatie wil op dit colloquium onderzoeken, bediscussieren en in kaart brengen wat neerlandici samenbindt en wat hen onderscheidt in de aanpassingen die ze op specifieke locaties maken in onderzoek, in onderwijs en in vertaalpraktijk. Het begrip *hyperdiversiteit* voegt aan deze verkenning een dimensie toe: met dit begrip wordt uitgedrukt dat vele talen en culturen niet alleen naast elkaar, maar ook *door* en *met elkaar* bestaan.

De lezingen, themabijeenkomsten en posters van het Negentiende Colloquium Neerlandicum kunnen vallen in de aandachtsgebieden: taalkunde, taalbeheersing, letterkunde, vreemdetaalverwerving, cultuur, didactiek, interculturele communicatie en vertalen.

Voor meer informatie, zie <www.ivnnl.com>.